

absynt
prokletí/reportéři

Zbigniew Rokita

„Hranice existují někdy
delší, jindy kratší dobu,
ale obecně vzato po jisté
době na jednom místě
mizí a objevují se na
místě jiném.“

Odřanie

Novým Polskem
od Slezska k moři

absynt

Zbigniew
Rokita
Odřanie.
Novým
Polskem
od Slezska
k moři

Přeložil Martin Veselka

Kniha byla vydána s podporou polského Knižního institutu
(Instytut Książki) v rámci Překladatelského programu ©Poland.

Copyright © Zbigniew Rokita

This translation is published by arrangement with Społeczny
Instytut Wydawniczy Znak Sp. Z o.o., Kraków, Poland.

Cover art © Pavlína S. Morháčová

Translation © Martin Veselka

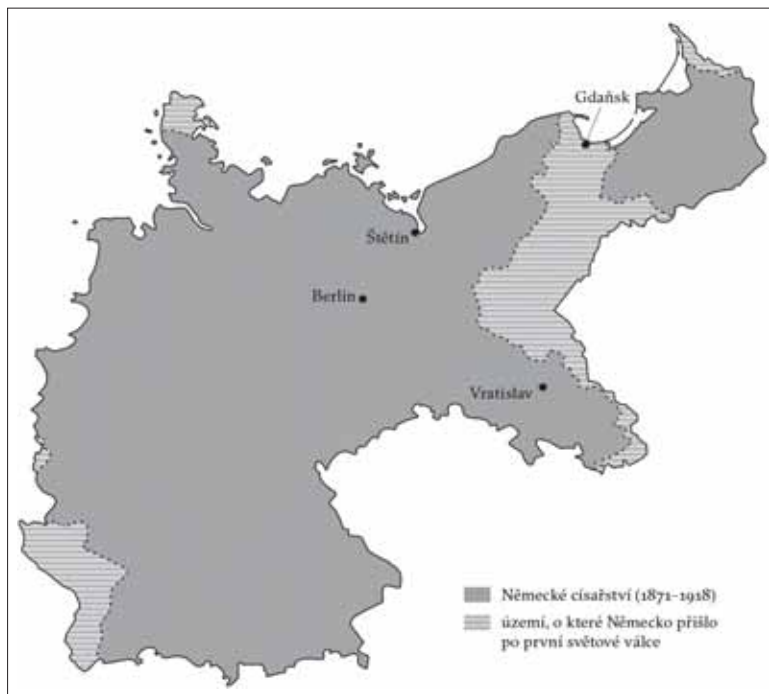
ISBN 978-80-8203-598-1

Co je Odřanie?

Místo jako žádné jiné – zem rozprostírající se od českých hranic až k Baltskému moři, v níž došlo k největšímu demografickému experimentu v Evropě dvacátého století: z tohoto území, jež tvoří celou třetinu dnešního Polska, odešly miliony lidí a miliony jiných následně přišly na jejich místo. Prakticky nikdo nezůstal. Jsou to trochu české Sudety, ale s jistým rozdílem: v roce 1945 se Polsko v rámci dohod o poválečném uspořádání Evropy a do značné míry rozhodnutím Stalina posunulo o dvě stě kilometrů na západ. Přišlo o území na východě, které dnes tvoří součást Ukrajiny, Běloruska a Litvy, získalo dříve německá nebo smíšená území. Komunistická propaganda o nich mluvila jako o „znovuzískaných územích“ a snažila se doložit jejich polské kořeny, které hledala až ve středověku. Zároveň mezi jejich novými obyvateli dlouho přetrvávala obava, že tento stav nevydrží dlouho, že o své domovy znovu přijdou.

Odřanie je jiné Polsko, které lidé z Krakova nebo Varšavy znají jen kuse. Částečně ji vymezuje tok řeky Odry, naopak řekou centrálního Polska je Visla. Proto Vislanie a Odřanie. Je to kraj, který je tajemstvím i pro sebe sama. Pod omítkami vykukují německé nápisy, v křovích zarůstají německé náhrobky, najdeme tu hranicemi rozdělená města jako Zgorzelec/Görlitz nebo bývalé Svobodné město Gdaňsk,

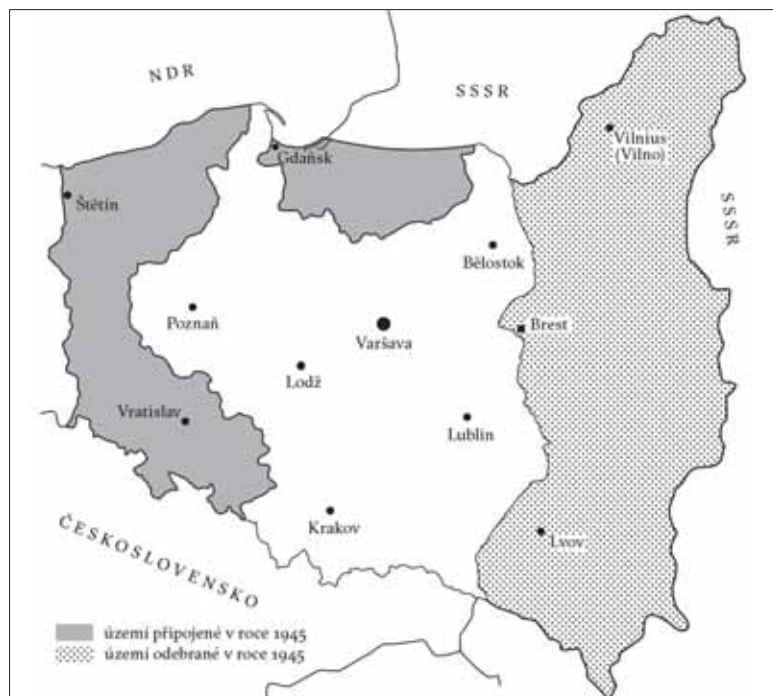
za války zničené a dnes obnovené tak, že by to nikdo nepoznal. Když se vydáte na cestu Odřanií, budou se střídat místa, kde se zastavil čas, s moderní architekturou. A jako čtenáři teď můžete spolu se Zbigniewem Rokitou na jeho reportážní výpravě odlupovat jednotlivé vrstvy paměti.

Hranice Německého císařství (1871-1918)
a Výmarské republiky (1922-1933)

„Znovuzískaná území“

Územní změny v Polsku po druhé světové válce

V roce 1945 Evropa ožívá po další sebevraždě, kterou v poslední době spáchala. Žádný jiný kout světa nebyl po druhé světové válce tak zničený jako ona.

1.

Je pondělí, začátek května, a já stojím na nástupišti katovického nádraží. Vyšel jsem z domova příliš pozdě a v Divadelní ulici jsem musel přidat do kroku, nicméně nakonec jsem to stihl. Vlak tu zatím nestojí, ale záhy přijede a já se vydám do té prazvláštní země, která se po roce 1945 začala označovat jako Znovuzískaná území – v polštině Ziemie Odzyskane¹. Já osobně tomuto kdysi německému území říkám takto jen málokdy. Častěji používám označení „Odřanie“, popřípadě „oderské Polsko“ (Polska odrzańska), i když jsem si vědom toho, že městy jako Olštýn nebo Gdaňsk žádná Odra neprotéká.

Do polské Odřanie mě to táhlo odjakživa. Zamiloval jsem si ji – já, kříženec ze znovuzískaných území, v jehož žilách koluje krev původních obyvatel i nových osídlenců. Když jsem v tom kraji byl, měl jsem podobnou radost jako na základce, kdy jsme na cestu ze školy domů, která v zimě trvala deset minut, na jaře potřebovali půl hodiny. Když jsem byl v polské Odřanii, svět se pro mě otáčel rychleji, bylo mne víc, jediné tam jsem neustále cítil čísi pohled,

¹ „Ziemie Odzyskane“ (česky v některých pramenech překládáno také jako Získaná území, přesnější by ovšem bylo Znovuzískaná, Znovunabytá, či dokonce – volněji a elegantněji – Navracená území, pro účely této knihy volíme variantu Znovuzískaná území – pozn. překl.) je propagandistický termín, který byl zpopularizován po druhé světové válce. Jeho účelem bylo navodit dojem, že Polsko tato původně německá území nezabralo, ale opětovně získalo. Velká část těchto území však k Polsku nepatřila už řadu staletí, těžko tedy hovořit o nějakém navracení. Proto v této knize termín „Ziemie Odzyskane“ („Znovuzískaná území“) sice používám, avšak pouze v pomyslných uvozovkách. Vhodnější by jistě bylo označení „Ziemie Wyzyskane“ („Vykofistěná území“) nebo „Uzyskane“ („Získaná území“).

jako by mi někdo chtěl něco říct, jako by rozsypával drobečky, které měly dohromady vytvořit cestu. Občas jsem na ně narazil, vydal se po té cestě a vtom jsem zaregistroval i svůj vlastní, slezský svět – místy jen jeho útržky a místy celé velké kusy. Těmi návodnými drobečky byla kacířská minulost toho území, staré německé nápisy pod odrolem omítkou, cihly v barvě rozběsněné krve, z nichž se tu stavěly školy a pošty, uliční cedule zpestřené piastovskými knížaty či jizvy apokalypsy z pětáctýřicátého, které tu zely úplně všude. Mimoto jsem potkával lidi, kteří stále váhali, zda už jsou odsud, anebo stále ještě odnikud. Právě zde Poláci z generace na generaci stále vzácněji zajížděli na Dušičky na hroby do vzdálených vojvodství, postupně přicházeli o dentální „l“ a pokojně zapouštěli kořeny. Někteří dokonce začali dál rozvíjet příběh dnes již mrtvých obyvatel svých domů, jež kdosi před lety násilně přerušil, přestože do učebnic se tyto příběhy jaksi nedostaly.

Právě zde se odehrála jedna z nejmonumentálnějších událostí v evropských dějinách dvacátého století – nové osídlení Znovuzískaných území a proměna Německa v Polsko. Právě zde – mezi Svinoústím a Elkem, Štětínem a Jelení Horou – muselo Polsko čelit jedné z největších výzev svých nejnovějších dějin. Právě zde také došlo k jednomu z největších demografických experimentů v dějinách lidstva. Proto se divím, že náhlý odchod milionů Němců a příchod milionů Poláků jsme začali brát jako tu nejobyčejnější věc, divím se, že nové osídlení Odřanie zaujímá v polské paměti tak málo místa a že celá Znovuzískaná území nebyla prohlášena za osmý div světa.

Narodil jsem se v Hlivicích (Gliwice), na samém okraji Znovuzískaných území, leč zamiloval jsem si celou tuto oblast. Dlouhá léta jsem ji projížděl křížem krážem a měl

z toho radost jako malý kluk. Právě zde nejlíp uvidíte švy, jimiž je Polsko sešito dohromady a jež se jako natruc těm, kdo zemi sešivali, ne a ne zacelit. Jsou pořád dost nápadné. Se Znovuzískanými územími to byl vůbec zvláštní příběh. Jak jsem tak cestoval tou oblastí, na jednu stranu vše nasvědčovalo tomu, že když Polsko připojilo ke svému území původně německé regiony, opravdu se mu povedlo strávit tak obrovský kus Německa, že se jím neudánilo a že jizvy nových hranic se vskutku zdárně hojí. Na druhou stranu jsem ale nemohl uvěřit, že se tato transplantace Znovuzískaných území ke zbytku Polska povedla tak snadno, že celá zem, v níž žiju, zůstala stejná jako předtím.

Ten zbytek Polska – to Polsko-Polsko – jsem občas nazýval podle řeky Visly „Vislanie“ (Wiślania), případně „viselské Polsko“ (Polska wiślańska). Do Vislanie jsem zahrnoval Płock, Krakov, Poznaň, zkrátka veškerá území, která ležela v Polsku přinejmenším od počátku světa a leží v něm dodnes.

No vida, už je tu – vlak přijíždí k nástupišti. Nasazuju si batoh a soukám se do vagonu. Začínám psát tuhle knihu. Vydávám se na dalekou cestu po Odřanii. Chci zjistit, jaké byly osudy milionů osídlenců, kteří do té země přibyli, přijeli k těm, kteří tam už byli, k lidem, jako byli mí předkové – Else a Hans Hajokovi.

Chci zjistit i to, jestli Odřanie opravdu existuje.

2.

Nevím, zda byl někdo v současných dějinách tak poražen, jako byli v pětáctýřicátém poraženi Němci. Jejich führer nejprve prohlásil některá města za festungy, následně vyhlásil Festung Deutschland a v hladovějícím Berlíně

koloval vtip o tom, že „válka skončí, až se Göring vejde do Goebbelsových kalhot“. Nakonec toho má po krk i Hitler, rozhodne se, že si třetí říše poradí bez něj, sáhne si na život a totéž učiní i jeho novopečená choť Eva. Na svatební cestu se manželé Hitlerovi vydávají do pekla, Hitler se pro jistotu schovává ve smrti, vždyť ve smrti je to nejbezpečnější, a každý další den uvádění jeho Mein Kampfu do života jen posiluje nenávist k Němcům. A já nemůžu popřít, že bych si – nejednou – nezkoušel představit, co by s Hitlerem provedli Sověti, kdyby se jim dostal do rukou živý. Hitler si to dozajista představoval také.

Hitler umírá a náhle je možné všechno. V evropských dějinách jsou tři okamžiky, kdy je možné snít víc než obvykle. Jsou to jedny z těch vzácných momentů, kdy se fantastové stávají strategy, filozofové prezidenty a šílenci generály. Tyto chvíle netrvají dlouho a nastávají po třech největších válkách století – po první světové, po druhé světové a po studené válce.

V roce 1945 Evropa ožívá po další sebevraždě, kterou v poslední době spáchala. Žádný jiný kout světa nebyl po druhé světové válce tak zničený jako ona. Vítězové popouštějí uzdu fantazii a navzájem si líčí, jak naloží s poraženými. Současníci chtějí něco udělat s tím, že si až doposud mohli podle válek rozpoutávaných Němci prakticky nařizovat hodinky.

Zaznívají nejrozličnější návrhy. Někteří prosazují, aby Německo bylo zbaveno průmyslu a proměněno v jeden velký zemědělský region. Jiní požadují reslavizaci Německa – co přesně to znamená, nevím, ale pro Němce to patrně nevěstí nic dobrého, nicméně sny těch, kdo vznášejí onen požadavek, se nenaplnují a polsko-francouzská hranice dodnes nevznikla. Mnozí by si přáli rozpad Německa na

několik desítek menších státek. Snad si všimli pravidelnosti v tom, že jedno velké Německo zažehne požár ve světě častěji než vícero německých zemiček. Dnes se nám myšlenka operující s likvidací německé státnosti může zdát absurdní, ale tehdy to tak být nemuselo. Německo bylo v roce 1945 stále ještě mladým státním útvarem. Jako jediný celistvý stát neexistovalo odnepaměti, takový stát dost možná nebyl nikdy, až v roce 1871 Prusko definitivně vyhrálo nad Rakouskem válku o to, kdo Němce sjednotí. V pětáctýřicátém je tedy Německu pouhých sedmdesát čtyři a bělovlasí staříci si ještě dobře pamatují svět bez sjednoceného Německa. Sedmdesát čtyři let nezaručuje žádnou věčnost, sedmdesát čtyři let je doba, jež uplynula od bolševické revoluce do zániku Sovětského svazu.

Prozatím však ohryzek, který z nacistického impéria zbyl, Spojenci rozdělují na čtyři okupační zóny – francouzskou, britskou, americkou a sovětskou. Poslední zmíněná se krátce nato promění v NDR a zbývající tři v SRN. Rakousko Spojenci také rozdělují, ale o deset let později získá samostatnost výměnou za dodnes trvající věčnou neutralitu a sovětští vojáci tam provedou něco, co v historii mnohokrát neučinili – dobrovolně opouštějí území tohoto státu. Spojenci Rakousko prohlásí – více či méně oprávněně – za první oběť nacismu. Takové štěstí mohlo potkat jedině národ, jemuž se podařilo přesvědčit zbytek světa o tom, že Němec Beethoven byl Rakušan a Rakušan Hitler zase Němec.

3.

Polština má tu vlastnost, že věta „Niemcom należy się kara“ zní dvojznačně. Není tedy jisté, jestli si onen trest (polsky „kara“) zaslouží Němci jako národ, anebo Německo jako stát. V polštině totiž slovo „Niemcy“ označuje jak zemi, tak i její obyvatele v množném čísle. A polsky nejspíš přemýšleli i Spojenci, protože za nacismus se rozhodli potrestat nejen nacistické vládnoucí vrstvy, nýbrž i všechny Němce. Evropané přemýšleli, jak vypudit z Němců Němce, jak z nich vykastrovat jejich němectví, aby se v nejbližší době opětovně nepokusili ovládnout planetu. Mnozí je pokládali za něco přímo živočišně odpudivého a v polských novinách se po válce slovo „němec“ zapisovalo takto – malým písmenem.

Poláci se za té války pokládali za vítěze, proto plánovali budoucnost Evropy. Nicméně ještě nevěděli, že nejbližší desetiletí přinesou více blahobytu obyvatelům Mnichova a Dortmundu než lidem z Varšavy a Krakova.

Poláci budoucnost Německa nevymysleli a – upřímně řečeno – valný vliv neměli ani na tu vlastní. Ve východní Evropě nevzniklo takové vakuum jako o čtvrtstoletí dříve, nevypukla tu další východoevropská občanská válka, v níž by si po válce impérií zaválčily i národy. A platilo tedy, že pokud měli Poláci po první světové válce značný vliv na podobu svých hranic, po té druhé neměli vliv vůbec žádný. Mohli být rádi, že se Stalin nerozhodl připojit Polsko k Sovětskému svazu jako sedmnáctou svazovou republiku, protože z historie plyne poučení, že je lepší mít hlavní město ve Varšavě než v Moskvě. Stalin ponechal Polsku samostatnost, ale především na papíře. Navíc uvedl Polsko do pohybu, v jeho rukou se Polsko stalo tvárným, Stalin mu zformoval novou podobu.

Polské elity už si dávno uvědomovaly, že návrat k hranicím z doby před zářím 1939 se konat nebude. Zpočátku usilovaly o to, aby se na východě udržel předválečný stav hranic, ale nepodařilo se to. Už na začátku války Sovětský svaz zabral takzvané Kresy – část východního Polska, která je dnes součástí Ukrajiny, Běloruska a Litvy. Polsko tím přišlo o dvě svá – vedle Varšavy a Krakova – nejdůležitější města: Vilno (dnes Vilnius) a Lvov. Zajímalo by mě, jestli někdy v dějinách světa existovala země, jež by teoreticky patřila k vítězným, a přesto ztratila tolik území jako Polsko.

Naopak v západním a severním směru požaduje polská exilová vláda zvětšení polského území. Chce však méně, než se Stalin Polákům chystá dát. Sověti poštouchli Polsko do levého boku, aby jim udělalo prostor, na mapě se posunulo doleva a bylo jej míň na východě a víc na západě. Stalin věděl, že Polsko bude patřit do jeho vlivové oblasti, platí tedy, že čím dál na západ se bude Polsko rozkládat, tím dál na západ bude sahat sovětská sféra vlivu. Polsko se tudíž posunulo západněji a já jsem si dokonce kdysi spočítal, kolikrát by bylo potřeba Polsko takto poštouchnout, aby se doplazilo až k oceánu. Asi pětkrát nebo devětkrát, teď už nevím, musím to někdy spočítat znovu.

Polská vláda si dlouho nepřeje tak rozsáhlé německé území snad proto, že vůbec nemůže pochopit to, co je pro mě dnes samozřejmé – že polská hranice by mohla být od Berlína pouhých padesát kilometrů, tak jak je tomu v současnosti. Já naopak nemůžu pochopit, proč polská vláda po jistou dobu odmítá válečnou kořist v podobě rozsáhlého území východní části Německa, a zaskakuje mě, když narážím na výroky několika exilových premiérů, kteří prohlašují: „Nechceme Vratislav ani Štětín.“ Polská vláda totiž

zaprvé stále věří, že Lvov a Vilno se vrátí Polsku, zadruhé se obává, že Polsko se Německem udává, a dostane-li příliš mnoho území po Němcích, nakonec se zhroutí pod vlastní tíhou. Patrně to trochu připomíná situaci po první světové válce – tehdy se Polsko mohlo naprásknout víc, na východě mohlo snadno postoupit ještě dál a rozšířit se třeba až k Minsku, přesto to Polsko z rozumných důvodů neučinilo; vědělo totiž, že by to bylo až příliš.

Hledám někoho, koho bych se na to mohl optat. Přemyslím o tom, když jedu po Vratislavi tramvají číslo 4 do čtvrti Biskupin. Volám slezskému historikovi Sebastianu Rosenbaumovi, jehož zastihnu právě v okamžiku, když fára v knihovně ve městě Zabrze.

„Ve Vratislavi si o tom promluv ideálně s Grzegorzem Straucholdem, ten ví všechno. Navíc se zakrátko chystá do důchodu, takže nebude muset hovořit příliš diplomaticky.“

Tak jo, vypravím se k Straucholdovi. Je to znamenitý vratislavský historik – poslední týdný jsem beztak strávil nad jeho knihami. Při zkoumání Odřanie rozštěpil snad všechny zdejší atomy, a aby mi tento můj intuitivní dojem potvrdil, po naší schůzce mi ještě zaslal knížku, jejímž je spoluautorem a která se nečekaně ukáže jako strhující četba: *Jabłka zaś ziemne, a po terażniejszemu kartofle. Znaczenie ziemniaka w Europie i na ziemiach polskich ze szczególnym uwzględnieniem Dolnego Śląska w kontekście historii i terażniejszości* („Zemáky, nyní řečené erteple. Význam brambor v Evropě a v Polsku se zvláštním zřetelem k Dolnímu Slezsku v historii i přítomnosti“).

Volám Straucholdovi a ten mě pozve, abychom si popovídali. Jako adresu uvede ulici Karola Szajnochy 7. Ukazuje se, že je to ta krásná novogotická stavba, na kterou se dívám každý den ze svého dočasného vratislavského útočiště